

Türk Cumhuriyetlerinde Tavukçuluk Sektörü

İsmail Durmuş¹

Fatma Öztürk²

Süleyman Kalebaşı¹

ÖZET: Bu çalışmayla, Türk Cumhuriyetlerinde (Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan) tavukçuluk sektörünün durumu, halkın tavukçuluk ürünleri tüketim değerleri ile Türkiye'den bu ülkelere tavukçuluk ürünleri ticareti hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının (TİKA) temsilcilikleri ve diğer kaynaklardan toplanan bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde, bu ülkelerdeki tavukçuluk sektörünün kümes, ekipman ve üretim değerleri bakımından geri kaldığı, kişi başına yıllık tüketilen tavuk etinin 1,3-4,0 kg, yumurtanın 2,4-6,2 kg arasında değiştiği ve bu değerlerin gelişmiş ülkelere nazaran çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Tavukçuluk ekipmanı, girdi ve ürünleri, İran, Almanya, ABD, Rusya, Hollanda, Fransa ve Macaristan gibi ülkelere ithal edilmektedir. Türkiye'de bu pazara girmiş olmasına rağmen 2003 yılı ihracat miktarı 3.512.038 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tavukçuluk, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan

Poultry Sectors In Turkish Republics

ABSTRACT: In this study, current state of poultry sector and consumption of poultry products in Turkish Republics (Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan) and trade of poultry equipment and poultry products to these countries from Turkey were focused. Evaluating the records obtained from Turkish International Cooperation Agency (TİKA) representatives and some other sources, it was determined that poultry sector of these countries are behind the innovations regarding henhouses, equipment and production level. Consumption values of poultry meat and egg are 1,3-4,0 and 2,4-6,2 kg per capita respectively, too low compared to the developed countries. Poultry equipment and products are imported from Iran, Germany, USA, Russia, Netherlands and Hungary. Turkey has entered this market as well and 2003 exportation to these countries occurred at USD 3.512.038.

Key Words: Poultry, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan

GİRİŞ

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan toplam olarak 57.946.645 nüfusa, 3.496.200 km²'lik bir yüzölçümüne ve bu coğrafyada toplam 60,886 milyar \$'lık Gayrisafi Milli Hasılaya (GSMH) sahiptirler. Bu ülkelerdeki GSMH'da tarım sırasıyla %21,7, %26, %8,8, %28 ve %48'lik bir paya sahiptir. Kişi başına düşen yıllık milli gelir sırasıyla 500 \$, 820 \$, 1424 \$, 626 \$ ve 315,5 \$'dır. Tarımsal gelir kaynakları içerisinde pamuk, ipek, buğday, sebze, meyve vs. yetiştiriciliği bulunmaktadır (3).

Türkiye'den 2003 yılında bu ülkelere toplam olarak 2.079.482 kg tavuk eti, 6.601.735 adet yumurta ve 210.901 kg tavuk ayağı ve sakatatı ihraç edilmiş olup ihracat tutarı 3.512.038 \$ olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu ürünlerden; tavuk eti, Kırgızistan ve Kazakistan'a, yumurta Kırgızistan'a, tavuk ayağı ve sakatatları Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'a ihraç edilmiştir (1).

FAO'nun 2002 yılı verilerine göre Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da yılda kişi başına tavuk eti tüketimi sırasıyla 3,4 kg, 4,0 kg, 1,3 kg ve 1,9 kg; yumurta tüketimi 3,9 kg, 6,2 kg, 2,4 kg ve 3,2 kg olarak gerçekleşmiştir (2). Gerek ihracat, gerekse bu ülkelerdeki tüketim miktarları göz önüne alındığında bu ülkelerin, Türkiye açısından bir pazar potansiyeline sahip oldukları görülmektedir.

MATERYAL VE METOT

MATERYAL

Araştırma materyalini FAO, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)'nın Türk Cumhuriyetlerindeki temsilciliklerinden elde edilen bilgiler oluşturmıştır.

METOT

Araştırma kapsamında bulunan Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın tavukçuluk durumları hakkında istenen bilgileri içeren format hazırlanarak TİKA'nın bu ülkelerdeki temsilciliklerine gönderilmiştir. Ülke temsilciliklerinden, Dış Ticaret Müsteşarlığından ve FAO'dan temin edilen bilgiler değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

AZERBAYCAN

TİKA temsilciliklerinden alınan bilgilere göre ülkede 200.000 adet etçi damızlıkçı tavuk, 240.000 adet yumurtacı damızlıkçı tavuk, 4.800.000 adet broiler, 8.000.000 adet ticari yumurtacı tavuk bulunmaktadır. Etlik piliç olarak, Ross, Cobb, Aylant, Gibro-47; ticari yumurtacı olarak Lohman Brown, Lomanvayt, Hoyland, Leghorn, Nügempsir hibritleri üretimde kullanılmaktadır. Üretim döneminde 72 haftalık yaşa kadar, bir yumurtacı tavuktan 167 adet yumurta alınmaktadır. 2002 yılı itibariyle üretilen yumurta sayısı 561.583.000 adet, piliç eti miktarı 19.900 ton olarak gerçekleşmiştir. İran, Hollanda, Türkiye, Ukrayna ve Rusya'dan 29.463.000 adet yumurta ; Amerika, Brezilya, Türkiye, Almanya, Rusya, Fransa, Macaristan ve Danimarka gibi ülkelere 20100 ton tavuk eti ithal edilmiştir. Ülkede 8 adet kafes tipi, 10 adet yer tipi kümeste yetiştiricilik yapılan işletme bulunmaktadır. Genellikle yetiştiricilik köy tavukçuluğu şeklinde, yaklaşık %35 gibi bir oranda entansif olarak kümeslerde yapılmaktadır. 2002 yılı tavuk eti üretimi 60.000 ton, yumurta üretimi ise 1,5-1,7 milyar adettir (4). FAO verilerine göre 19.945 ton tavuk eti, 31.550 ton yumurta üretimi yapılmıştır (2). Tavuk haricinde ülkede 165.000 adet hindi, 100.000 adet ördek ve 155.000 adet kaz bulunmaktadır (4).

Kanatlı yemi üretimi yapabilen 5 adet yem fabrikası bulunmaktadır. Yıllık 300 bin ton yem üretim kapasitesine sahip olan bu fabrikalar şu an kapalı durumdadırlar. Ülke içerisinde buğday, arpa, mısır ve soya gibi yem hammaddelerinin temin oranı %75 olup, %25'lik bir kısmı ithal edilmektedir. Veteriner ilaçları, dezenfektanların büyük bir kısmı ve yem katkı maddeleri ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülke içerisinde formalin, hipokrolit ve nitrit üretimi yapılmaktadır. Tavukçuluk ekipmanı imalatı yapılamamakta bu ihtiyaç Almanya, Macaristan, Türkiye ve Rusya'dan karşılanmaktadır (4).

Tavuk eti marketlerde kesilmiş bütün tavuk şeklinde, pazarlarda ise canlı ve kesilmiş bütün tavuk olarak satılmaktadır. Canlı tavuktan ziyade kesilmiş tavuk olarak pazarlanan ürünler daha fazla tercih edilmektedir. Ürünlerin fiyatları ise, canlı tavuk 3 \$ adet, kesilmiş bütün tavuk 2 \$/kg, but 1,5 \$/kg, Göğüs 2 \$/kg ve yumurta 0,06 cent/adet şeklinde oluşmuş durumdadır (4).

¹Tavukçuluk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü - Ankara

Türkiye'de ise ürünlerin perakende satış fiyatı, bütün tavuk 1.62 \$/kg, but 1.78 \$/kg, göğüs 1.70 \$/kg yumurta 0.089 cent/adet olarak gerçekleşmiştir (9).

TİKA temsilcilerinin verilerine göre, yılda kişi başına 121 adet yumurta, 4,9 kg tavuk eti (4), FAO verilerine göre 3,9 kg yumurta, 3,4 kg tavuk eti tüketilmektedir (2).

Türkiye tarafından 2003 yılında Azerbaycan'a 1.670.045 kg tavuk eti, 5.464.495 adet yumurta, 30.901 kg tavuk ayağı ve sakatları ihraç edilmiş olup, bunun karşılığı olarak 2.975.258 \$ gelir elde edilmiştir (1).

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan temsilciliği bilgilerinden, ülkede et ve yumurta yönlü damızlık işletmelerin yetersiz olduğu, damızlık yumurtaların yurt dışından ithal edildiği anlaşılmış olup ülkede bulunan 3 adet kuluçkahane yıllık 500.000 adet civciv çıkarılmaktadır. Bu civcivler çiftçi birlikleri vasıtasıyla üreticilere dağıtılmaktadır. Üretimde, etçi hibrit olarak Kros, Gibro-6, Broiler-6; yumurtacı hibrit olarak Krossler, Loghman Brown ve White, Hisex, Belarus-19 ve Alatau-1 kullanılmakta ve yumurtacı hibritlerden 72 haftalık yaşa kadar ortalama 110 adet yumurta alınmaktadır. Ülkede 2002 yılında temsilcilik verilerine göre 506 milyon yumurta, 11 bin ton tavuk eti ; FAO verilerine göre 15.170 ton yumurta, 5.000 ton tavuk eti üretimi yapılmıştır (2,5). Üretim miktarının ihtiyacı karşılamaması nedeniyle İran'dan 150 bin adet yumurta ithal edildiği, tavuk eti ithalatının ise Türkiye'den yapıldığı bildirilmiştir. Tavukçuluk entansiyon olarak 4'ü kafes sistem (60.000 kapasiteli) 148 adedi yer sistem olmak üzere (1 milyon kapasiteli) toplam 152 adet kümeste ve köy tavukçuluğu şeklinde yapılmaktadır. Yem ihtiyacını karşılamak üzere 5 adet yem fabrikası bulunmakta olup, bu fabrikaların kapasitesi 10-15 ton/saat arasında değişmektedir. Yem premiksleri ithalat yoluyla karşılanmakta ve diğer yem hammaddeleri ihtiyacı ülke içerisinde temin edilmektedir. İlaç ve dezenfektanlar başta Türkiye olmak üzere Almanya, Rusya ve Ukrayna'dan ithal edilmektedir. Lasoto aşısı ile bir kısım dezenfektan ülkede bulunan Veteriner Birliği ve Hayvancılık ve Veteriner İlimi Araştırma Enstitüsünde üretilmektedir. Teknik elaman ihtiyacı S.A. Niyazov Türkmen Ziraat Üniversitesinde yetiştirilen elamanlardan karşılanmaktadır. Sağlık koruma tedbirleri ise ülkede hazırlanan plan gereğince yapılmaktadır. Ülkede tavukçuluk ekipmanı üretimi yapılamamakta, bu ihtiyaç İran, Türkiye ve Almanya'dan karşılanmaktadır. Tavuk kesimi yapabilecek özellikte kesimhane bulunmamaktadır. Ülkede 5 adedi özel sektöre ait olmak üzere toplam 9 adet kuluçkahane mevcuttur. Kuluçkada, Rekord 45-55 marka 50 bin kapasiteli makineler kullanılmakta olup, bu makinelerde yılda 10 milyon civciv üretilmektedir (5).

Tavukçuluk ürünleri pazara ithal edildiği şekilde veteriner hekim kontrolünden geçirildikten sonra sunulmaktadır. Pazarda fiyatlar; canlı tavuk 1-1,5 \$/adet, kesilmiş bütün tavuk 1,2 \$/kg, but 1 \$/kg, yumurta 5-7 cent/adet şeklinde oluşmuş durumdadır. Türkiye'de ise ürünlerin perakende satış fiyatı, bütün tavuk 1.62 \$/kg, but 1.78 \$/kg, göğüs 1.70 \$/kg yumurta 0.089 cent/adet olarak gerçekleşmiştir (9).

FAO verilerine göre, kişi başına yılda 1,9 kg tavuk eti, 3,2 kg yumurta tüketilmekte olduğu belirtilmekle birlikte, temsilcilerden alınan bilgilerde 2 kg tavuk eti, 93 adet yumurta tüketildiği bildirilmiştir (2,5).

Türkiye'den 2003 yılında bu ülkeye 60.740 kg tavuk eti, 77.760 adet yumurta ihraç edilmiş olup, bu ürünlerin karşılığı olarak 110.179 \$ gelir elde edilmiştir (1).

ÖZBEKİSTAN

TİKA Özbekistan temsilciliğinden alınan bilgilere göre ülke 100.000 etçi damızlık, 250.000 yumurtacı damızlık, 500.000 adet etlik piliç, 4.800.000 adet ticari yumurtacı tavuk bulunmaktadır. Üretimde broiler hibritleri olarak Smena-2, Smena-4, Konkurant, Sibiryak, Cobb-300; yumurtacı olarak Loghman-Klasik, Loghman Kahverengi, Rodonit, Uk-Kuban-123, Ptiçnoye, Belarus-19 ve Özbekistan-2 hibritleri kullanılmaktadır. Bu hibritlerden 72 haftalık yaşa kadar ortalama 190 adet yumurta alınmaktadır. Ülkede toplam olarak yılda 1.360.000 adet yumurta, 12.000 ton tavuk eti üretilmektedir. Ülke çapında, değişik kapasitelerde olmak üzere toplam 76 adet tavukçuluk işletmesinde, 4.800.000 kapasiteli kafes tipi kümes, 500.000 adet kapasiteli yer kümesinde üretim yapılmaktadır (6).

Buğday ve arpa gibi yem hammaddeleri ülke içinden, soya ve yem katkı maddeleri ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Veteriner ilaçları ağırlıklı olarak Rusya'dan ithal edilmektedir. Kümes ekipmanı imalatı yapılamamakta, ihtiyaç duyulan ekipman Rusya, Hollanda ve Almanya'dan karşılanmaktadır (6).

Kuluçkahane sayısı hakkında bilgi verilmemekle birlikte yılda 12 milyon civciv üretildiği bildirilmiştir. Etçi tavuk üretimi yapan işletmelerin büyük kapasiteli kesimhanelere sahip olmayıp, küçük çaplı kesimhanelerde kesim işlemi yapmaktadırlar (6).

Taşkent Devlet Ziraat Üniversitesi ve Semerkant Ziraat Enstitüsünde yeterince teknik elaman yetiştirilmekte olup, bu konuda herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. İşletmelerde Veteriner Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde sağlık koruma çalışmaları yapıldığı ve son 25 yıldır bulaşığı herhangi bir hastalığın görülmediği bildirilmiştir (6).

Pazar ve marketlere tavuk eti genelde kesilmiş bütün tavuk olarak sunulmakta ve bu tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. Fiyatlar ise canlı tavuk 1,5-2,5 \$, kesilmiş bütün tavuk 2-2,3 \$/kg, but 1,5 \$/kg, göğüs 2,8 \$/kg ve yumurta 7 cent/adet şeklinde teşekkül etmiş durumdadır. Türkiye'de ise ürünlerin perakende satış fiyatı , bütün tavuk 1.62 \$/kg, but 1.78 \$/kg, göğüs 1.70 \$/kg yumurta 0.089 cent/adet olarak gerçekleşmiştir (9).

Tavuk haricinde ülkede 300.000 adet hindi, 120.800 adet ördek ve 43.800 adet kaz mevcudu bulunmaktadır (6).

Dış Ticaret Müsteşarlığından alınan bilgilere göre, 2003 yılında 348.697 kg tavuk eti, 717.480 adet yumurta ve 180.000 kg tavuk ayağı ve sakatları Türkiye'den Özbekistan'a ihraç edilmiş olup, bu ürünler karşılığında 412.281 \$ gelir sağlanmıştır (1).

KAZAKİSTAN

Kazakistan'da temsilciliğinden alınan bilgilere göre, SSCB döneminde 80 adet tavukçuluk işletmesi bulunmasına rağmen bağımsızlığın kazanılmasından sonra bu işletmelerin özelleştirme kapsamında tamamen özel teşebbüslere devredildiği görülmektedir. Mevcut durumda bu işletmelerden 25 adedi faaliyetini sürdürmektedir. Ülkede, 2003 yılı verilerine göre, etçi damızlık tavuk sayısı 109.368 adet, yumurtacı damızlık tavuk sayısı 133.760 adet olmak üzere toplam 243.108 adet damızlık tavuk bulunmaktadır. Yumurta piyasası hacminin 80 milyon \$ olduğu, ileriki dönemlerde bu rakamın 240 milyon \$'a çıkacağı tahmin edildiği bildirilmiştir (7).

FAO'nun 2002 yılı istatistiklerinde ise Kazakistan'da 21.278.000 adet tavuk, 70.000 adet hindi bulunduğu ve aynı yıl içerisinde 117.800 ton kanatlı hayvan eti, 36.100 ton yumurta üretilmiş ve yılda kişi başına 4 kg et, 6,2 kg yumurta tüketildiği belirtilmiştir (2).

Dış Ticaret Müsteşarlığının 2003 yılı verilerine göre Türki-

ye'den Kazakistan'a 342.000 adet yumurta ihraç edilmiş olup, bunun karşılığında 14.364 \$ gelir elde edilmiştir (1).

KIRGIZİSTAN

Ülkede 12 adet tavukçuluk işletmesi ve 7 adet kuluçkahane bulunmaktadır. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra tavukçuluk işletmeleri anonim şirket haline dönüştürülerek, değişik oranlarda hisseler şahıslara devredilmiş durumdadır. Ancak devletin bu şirketlerdeki payı hala %30-70 arasında değişmektedir. Bunun dışında Issık Atinsk Devlet Cins Tavukçuluk Fabrikası adıyla bilinen işletme henüz özelleşmemiş durumda olup, tamamen devletin kontrolünde faaliyetini sürdürmektedir. Ülke yönetimi tavukçuluğun gelişimi için çeşitli kanunlar çıkararak, ülke ihtiyacını karşılayacak düzeyde üretim yapmayı planlamaktadır. Mevcut tavukçuluk işletmelerinin ekipmanlarının oldukça eskimiş durumda olduğu ve yenilenmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Tavukçuluk sektörüne dış ülkelerden Çin'li ve Türk işadamları yatırım yapmaktadır. Mevcut durumda üretimde, Yaffa, Hisex, Rodonit, Loghman, Belarus-9 gibi hibritler kullanılmaktadır. Ülkede herhangi bir ıslah çalışması yapılmamakta olup, damızlık ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmaktadır (8).

Kırgızistan 2003 yılında Türkiye'den hiçbir tavuk ve tavukçuluk ürünü ithalatı yapmamıştır (1).

SONUÇ

Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan) tavukçuluk sektörünün üretim, teknoloji ve verimlilik bakımından oldukça geri kaldıkları ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bir değişim sürecine girmiş olmalarına karşın, ekonomik sıkıntılar nedeniyle tavukçuluk sektöründe istenilen seviyeye ulaşamadıkları ve dışa bağımlı oldukları anlaşılmıştır. Türkiye'de oluşan tavukçuluk ürünleri perakende satış fiyatları dikkate alındığında, bu ülkelerde iç tüketim fiyatları belirlenebilen, Azerbaycan'a bütün tavuk ve but, Türkmenistan'a yumurta, Özbekistan'a bütün tavuk, göğüs ve yumurta ihraç etme imkanının olabileceği görülmektedir.

Konu üzerinde detaylı bir araştırma yapılmak suretiyle, Türkiye'nin bu ülkelerle olan tarihi ve coğrafi yakınlığının verdiği avantajdan da yararlanarak, pazar imkanlarının artırılması yönünde gayret sarf edilmesinin gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Anonim., 2004/a. *Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri.*
2. Anonim., 2004/b. *Htlm/www.fao.Org./Agriculture Statistical Database.*
3. Anonim., 2004/c. *Htlm/www.tika.gov.tr/Ülke Profülleri.*
4. Anonim., 2003/a. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Azerbaycan Temsilciliği Verileri.*
5. Anonim., 2003/b. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Türkmenistan Temsilciliği Verileri.*
6. Anonim., 2003/c. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Özbekistan Temsilciliği Verileri.*
7. Anonim., 2003/d. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Kazakistan Temsilciliği Verileri.*
8. Anonim., 2003/e. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Kırgızistan Temsilciliği Verileri.*
9. Anonim., 2003. *Kanatlı Bilgileri Yıllığı. Besd-Bir Yayınları-4, Ankara.*